ตอนที่ ๙

ไตรวัฏ

เมื่อพูดถึงกฎแห่งกรรม ก็จำเป็นต้องพูดถึงไตรวัฏด้วย เพราะมีความเกี่ยวเนื่องกัน

ฉะนั้น ในตอนนี้จะได้พูดถึง **ไตรวัฏ** เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เข้าใจกฎแห่งกรรมในทางพุทธศาสนาดียิ่งขึ้น

ไตรวัฏ แปลว่า **วน ๓** หรือ **วงจร ๓** (ไตร-๓ วัฏฏ-วน) ได้แก่การวนของสภาวธรรม ๓ ประการ คือ

๑. กิเลส **คือสิ่งที่ทำใจให้เศร้าหมอง**

๒. กรรม **คือการทำดีและการทำชั่ว**

๓. วิบาก **คือผลของกรรม**

ไตรวัฏ เป็นการเวียนรอบ ๓ ประการอย่างไร ? คือ เมื่อมีกิเลสอันได้แก่ โลภ โกรธ หลง ก็เป็นเหตุให้คนหรือสัตวโลกต้องสร้างกรรม เป็นกรรมดีบ้าง เป็นกรรมชั่วบ้าง

เมื่อทำกรรมแล้วก็เป็นเหตุให้ได้รับวิบาก คือ ผลของกรรม เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ตามผลของกรรมที่ตนทำไว้

เมื่อได้รับวิบาก อันเป็นผลของกรรมเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ก็เกิดกิเลสอีก เมื่อเกิดกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรมอีก เมื่อทำกรรมก็เป็นเหตุให้ได้รับวิบากอีก วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า **ไตรวัฏ-**

วน ๓ ทำให้ลูกโซ่แห่งชีวิตดำเนินไปอย่างไม่ขาดสาย คือทำให้การเวียนว่ายตายเกิดยังมีอยู่ตลอดไป

ปฏิจจสมุปบาท

การเข้าใจเรื่องไตรวัฏให้ชัดเจน ผู้ศึกษาจำเป็นต้องเข้าใจ **ปฏิจจสมุปบาท** เพราะมีความเกี่ยวข้องกันมาก

ปฏิจจสมุปบาท คือ **การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิดขึ้น (และดับไป)** เป็นหลักธรรมว่าด้วยเหตุผลที่เข้าใจยากมาก ในบรรดาคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่ในที่นี้จะนำมากล่าวเพียงโดยย่อ เพื่อให้เข้าใจเรื่องไตรวัฏดีขึ้นเท่านั้น

ในคัมภีร์อภิธรรม นิยมเรียก**ปฏิจจสมุปบาท** ว่า **ปัจจยาการ** ซึ่งแปลว่า **อาการที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น**

นอกจากนี้ ปฏิจจสมุปบาท ยังมีชื่อที่นิยมเรียกกันอีก ๒ อย่าง คือ **อิทัปปัจจยตา** (การที่สิ่งนี้เป็นปัจจัยคืออาศัยกันและกัน) และ**มัชเฌนธรรมเทศนา** (ธรรมเทศนาที่เป็นสายกลาง)

ในปฏิจจสมุปบาท มีองค์ธรรมอยู่ ๑๒ ประการ คือ

๑. อวิชชา	**ได้แก่**	**การไม่รู้อริยสัจ ๔**
๒. สังขาร	**ได้แก่**	**สังขาร ๓**
๓. วิญญาณ	**ได้แก่**	**วิญญาณ ๖**
๔. นามรูป	**ได้แก่**	**นามและรูป**
๕. สฬายตนะ	**ได้แก่**	**อายตนะ ๖**
๖. ผัสสะ	**ได้แก่**	**ผัสสะ ๖**
๗. เวทนา	**ได้แก่**	**เวทนา ๖**
๘. ตัณหา	**ได้แก่**	**ตัณหา ๓**
๙. อุปาทาน	**ได้แก่**	**อุปาทาน ๔**
๑๐. ภพ	**ได้แก่**	**กรรมหรือภพ ๓**
๑๑. ชาติ	**ได้แก่**	**ความเกิด**

๑๒. ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส คือ ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้น

ปฏิจจสมุปบาท ๒ สาย

ปฏิจจสมุปบาท มี ๒ สาย คือ

๑. **สายเกิด** เรียกว่า **สมุทยทวาร** มีสูตรย่อว่า **อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ** เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี **อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชติ** เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด

๒. **สายดับ** เรียกว่า **นิโรธทวาร** มีสูตรย่อว่า **อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหติ** เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี **อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌติ** เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ(ด้วย)

พระพุทธองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท

ในโพธิวรรคแห่งคัมภีร์อุทาน ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานในอุทานคาถา ๓ สูตรแรก โดยที่พระองค์ได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท ในสมัยที่พระองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ตำบลอุรุเวลา ในแคว้นมคธ โดยกล่าวถึงเนื้อความที่ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท โดยอนุโลมสายเกิดว่า

"ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พอ (เสวยวิมุตติสุข) ล่วงไปได้ ๗ วัน ก็เสด็จออกจากสมาธินั้น ได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลม (สายเกิด) ด้วยดี ตลอดปฐมยามแห่งราตรีว่า

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด คือ

๑. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย

๒. เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

๓. เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

๔. เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ
๕. เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
๖. เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
๗. เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา
๘. เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
๙. เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
๑๐. เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ
๑๑. เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้"

หลังจากที่ทรงเปล่งอุทานแล้ว พระองค์ก็ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยปฏิโลม (สายดับ) ในมัชฌิมยามแห่งราตรีว่า

"เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ

๑. เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ
๒. เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
๓. เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
๔. เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
๕. เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
๖. เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
๗. เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
๘. เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ
๙. เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
๑๐. เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
๑๑. เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส จึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้ด้วยอาการฉะนี้"

ปฏิจจสมุปบาทนี้ ถ้านับโดยอาการที่เป็นเหตุของกันและกัน ก็มี ๑๑ อย่าง ถ้านับเรียงตัวทั้งเหตุและผล ได้ ๑๒ อย่าง

ตัวปัจจยาการแต่ละอย่าง เรียกว่า **ปฏิจจสมุปปันนธรรม** เช่นอวิชชา เป็นปฏิจจสมุปปันนธรรมอย่างหนึ่ง

ปฏิจจสมุปบาท เป็นอาการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิดขึ้น (และดับไป) ส่วน **ปฏิจจสมุปปันนธรรม** เป็นตัวธรรมอาศัยกันและกัน เกิดขึ้น (และดับไป)

ไตรวัฏในปฏิจจสมุปบาท

ในปฏิจจสมุปบาท มีไตรวัฏ-วน ๓ ของ **กิเลส กรรม** และ**วิบาก**

กิเลส ได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เรียกว่า **กิเลสวัฏ**

กรรม ได้แก่ สังขาร และกรรมภพ เรียกว่า **กรรมวัฏ**

วิบาก ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา อุปัตติภพ ชาติ และชรามรณะ เรียกว่า **วิปากวัฏ**

วัฏฏะทั้ง ๓ นี้ หมุนเวียนต่อเนื่องเป็นปัจจัยหนุนกันและกัน ทำให้วงจรแห่งชีวิตดำเนินไปไม่ขาดสาย ซึ่งเขียนออกมาเป็นภาพได้ดังนี้

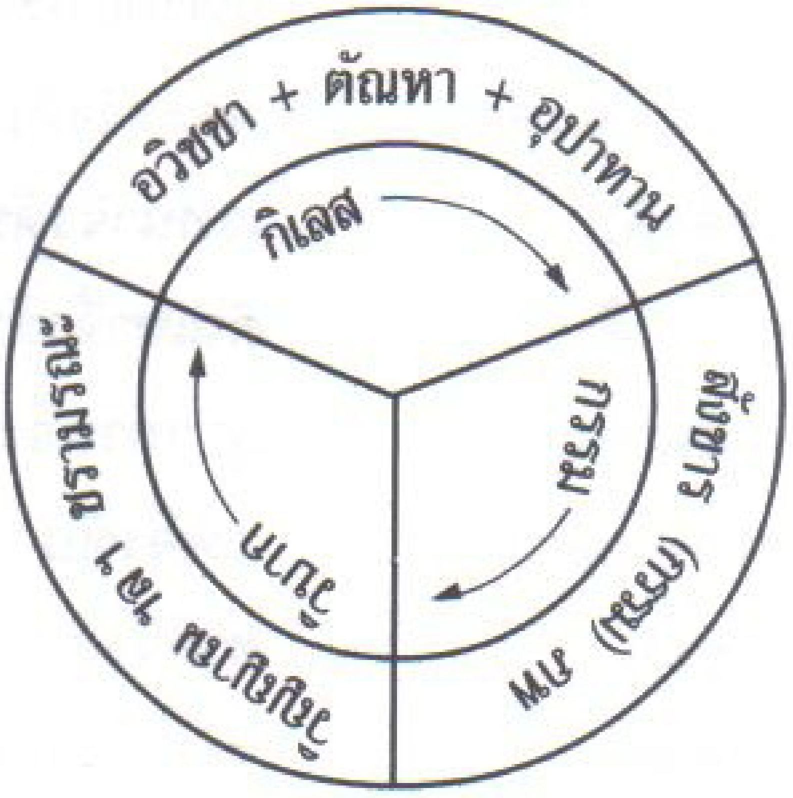

ในไตรวัฏนั้นมีกรรมวัฏอยู่อย่างหนึ่งซึ่งพูดถึงหลักของกรรม **กรรม** ในปฏิจจสมุปบาท มี ๒ อย่าง คือ **สังขาร** และ **กรรมภพ**

สังขาร ๓

สังขารในปฏิจจสมุปบาทนั้น แตกต่างกัน ในระหว่างพระสูตรกับพระอภิธรรม คือปฏิจจสมุปบาทนั้น ปรากฏทั้งในคัมภีร์พระสูตรและพระอภิธรรม แต่อธิบายสังขารไม่เหมือนกัน

สังขารในพระสูตร หมายถึงสังขาร ๓ คือ

๑. กายสังขาร สภาพอันแต่งกาย

๒. วจีสังขาร สภาพอันแต่งวาจา

๓. จิตตสังขาร สภาพอันแต่งจิต

สังขารในพระอภิธรรม หมายถึงสังขาร ๓ คือ

๑. ปุญญาภิสังขาร อภิสังขารคือบุญ

๒. อปุญญาภิสังขาร อภิสังขารคือบาป

๓. อเนญชาภิสังขาร อภิสังขารคืออเนญชา

แม้คำอธิบายจะแตกต่างกัน แต่ก็มีความหมายเช่นเดียวกันนั่นเอง แต่การอธิบายสังขารตามแนวพระอภิธรรมทำให้เข้าใจได้ง่ายกว่า คือ

ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ การทำบุญ อันเป็นกุศลกรรม หรือกรรมดีนั่นเอง

อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ การทำบาป อันเป็นอกุศลกรรม หรือกรรมชั่วนั่นเอง

ส่วน **อเนญชาภิสังขาร** ได้แก่ อรูปสมาบัติ ๔ คือ การได้บรรลุฌานที่ ๕-๘ ก็รวมลงในกุศลกรรมคือการทำดีนั่นเอง

ดังนั้น สังขารก็คือบุญและบาป หรือกุศลกรรมและอกุศลกรรมนั่นเอง

ภพ ๒

ภพ มี ๒ ชนิด คือ

๑. กรรมภพ ภพคือกรรม

๒. อุปปัตติภพ ภพคือการเกิด

กรรมภพนั้น ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอเนญชาภิสังขาร

ส่วน[๑] **อุปปัตติภพ** ได้แก่ ขันธ์ที่ปรากฏขึ้นครั้งแรกในกามภพ รูปภพ และอรูปภพ

คำว่า **"ภพ"** ในคำว่า ***"อุปาทานปจฺจยา ภโว-เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ"*** หมายถึง ภพ ๒ อย่าง คือ กรรมภพ และอุปัตติภพ

ส่วนคำว่า **"ภพ"** ในคำว่า ***ภวปจฺจยา ชาติ - เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ"*** หมายถึงกรรมภพเท่านั้น ดังที่**พระสุมังคลาจารย์** กล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธัมมัตถ[๒]วิภาวินี ว่า "จริงอยู่ กรรมเท่านั้นย่อมเป็นปัจจัยแก่ชาติ อุปปัตติภพหาเป็นปัจจัยแก่ชาติไม่ แท้จริง **อุปปัตติภพนั้นเป็นสภาวะแห่งขันธ์ที่เกิดขึ้นครั้งแรก** (เป็นขันธ์ที่เกิดมาทีแรก) ก็คือชาตินั่นเอง ก็ธรรมชาติคืออุปปัตติภพนั้นนั่นแล เป็นปัจจัยแก่ชาติไม่ได้"

การอาศัยกันและกันเกิดขึ้นและดับไป ของปฏิจจสมุปปันนธรรม

เพื่อจะให้ท่านผู้อ่านได้เข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาทได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จะได้กล่าวเชื่อมโยงให้เห็นว่า ปฏิจจสมุปปันนธรรม อาศัยกันและกันเกิดขึ้นและดับไปอย่างไร ดังต่อไปนี้

อวิชชา เป็นต้นเค้าเดิมของกิเลสทั้งหมด คือเมื่อสัตวโลกยังมีอวิชชาอยู่ก็ไม่รู้ตามความเป็นจริงของชีวิต และหวังจะให้ตนเองดำเนินชีวิตอย่างสงบสุข ตามที่ตนคิดว่าถูกต้องและดีที่สุด จึงเป็นเหตุให้ทำกรรมอันเป็นตัวสังขาร คือเจตนาในการทำกรรม ถ้าทำกรรมดีก็เป็น

---

๑. ในรูปภพ เฉพาะอสัญญีสัตว์ หรือพรหมลูกฟัก มีแต่รูปขันธ์อย่างเดียว ส่วนอรูปภพ มีแต่ขันธ์ ๔ เวทนา สัญญา และวิญญาณ ไม่มีรูป.

๒. อภิธัมมัตถสังคหะ หน้า ๒๓๕.

ปุญญาภิสังขาร ถ้าทำชั่วหรือบาปก็เป็นอปุญญาภิสังขาร ถ้าบำเพ็ญฌานจนถึงขั้นอรูปฌานก็เป็นอเนญชาภิสังขาร

เมื่อยังมีตัวสังขารอันเป็นเหตุให้ทำกรรมต่าง ๆ เมื่อผู้นั้นตายก็เป็นเหตุให้เกิดวิญญาณ คือปฏิสนธิวิญญาณขึ้น **เมื่อมีปฏิสนธิวิญญาณก็ทำให้เกิดในภพใหม่** ซึ่งทำให้ผู้นั้นได้นามรูปใหม่ คือเกิดรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ขึ้นอย่างครบถ้วน

เมื่อมีนามรูปคือขันธ์ ๕ แล้ว ก็เป็นเหตุให้เกิดสฬายตนะ คือ อายตนะ ๖ ได้แก่ ประสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย และเครื่องรับรู้อารมณ์ภายในคือใจ จากนั้นก็เป็นเหตุให้เกิดผัสสะ คือการประจวบกันระหว่างองค์ประกอบ ๓ ฝ่าย คืออายตนะภายใน กับอายตนะภายนอก และวิญญาณ

เมื่อมีผัสสะก็เป็นเหตุให้เกิดเวทนา คือการเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง หรือเฉย ๆ บ้าง **เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นเหตุให้เกิดตัณหา-ความทะยานอยากขึ้น** คือถ้าสุขสบาย ก็ชอบใจติดใจ หรืออยากได้มากยิ่งขึ้นไปอีก ถ้าเป็นทุกข์ ไม่สบาย ก็ขัดใจ ขัดเคือง ก็อยากจะให้สูญสิ้นหมดไป หรือให้พ้นไปเสีย ถ้ารู้สึกเฉย ๆ เป็นความรู้สึกอย่างละเอียดจัดเข้าในฝ่ายสุข

เมื่อมีตัณหา ความทะยานอยาก ก็เป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น ๆ **เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นเหตุให้เกิดภพ** คือเกิดเจตนาหรือเจตจำนงที่จะกระทำการ เพื่อให้ได้มาและให้เป็นไปตามความยึดมั่นนั้น และทำให้เกิดกระบวนพฤติกรรม (กรรมภพ) ทั้งหมดขึ้นอีก เป็นกรรมดี กรรมชั่ว หรืออเนญชา ตามตัณหาและอุปาทานนั้น ๆ เช่นอยากไปสวรรค์ และมีความเห็นที่ยึดมั่นไว้ว่าจะไปสวรรค์ด้วยการทำเช่นนั้น ก็ทำอย่างนั้น ๆ ตามที่ต้องการ พร้อมกับการกระทำนั้นก็เป็นการเตรียมภาวะแห่งชีวิต ที่จะไปปรากฏในภพที่สมควรแก่กรรมนั้นไว้พร้อมด้วย (อุปปัตติภพ)

เมื่อกระบวนการก่อกรรมดำเนินไปเช่นนี้แล้ว ครั้นชีวิตช่วงหนึ่ง

สิ้นสุดลง **พลังงานแห่งกรรมที่สั่งสมไว้ (กรรมภพ) ก็ส่งผลให้เกิดใหม่สืบต่อกันไปเป็นวงจรอีก คือ เป็นเหตุให้เกิดชาติขึ้น** เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาณปรากฏขึ้นในภพใหม่ เริ่มกระบวนการแห่งชีวิตให้ดำเนินต่อไป

เมื่อมีชาติก็เป็นเหตุให้ต้องมีชราและมรณะ ชราและมรณะจึงพ่วงพร้อมไปด้วยโสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส ซึ่งเรียกรวมกันว่า ความทุกข์นั่นเอง

ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **"กองทุกข์ทั้งปวง ย่อมเกิดมีด้วยประการฉะนี้"**

แม้ในสายนิโรธทวาร คือ สายดับ ก็มีนัยตรงกันข้ามกับสายเกิด คือ เมื่ออวิชชาดับ ปัจจยาการอื่น ๆ ก็พลอยดับไปด้วยสิ้น เพราะต้นตอได้ดับไปแล้ว กองทุกข์ทั้งปวงก็ดับไปสิ้น ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **"กองทุกข์ทั้งปวงนี้ดับไป ด้วยประการฉะนี้"**

สังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิด ที่กล่าวไว้ในปฏิจจสมุปบาทนี้มีความเกี่ยวพันกับกฎแห่งกรรมอย่างเห็นได้ชัด ฉะนั้น ผู้เชื่อกฎแห่งกรรมก็ต้องเชื่อสังสารวัฏ คือการเวียนว่ายตายเกิดด้วย เพราะเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวเนื่องกัน ถ้าได้อ่านหนังสือ ***"ตายแล้วไปไหน"*** *ของผู้เขียนประกอบด้วย จะทำให้เข้าใจเรื่องการเกิดใหม่หรือเรื่อง****สังสารวัฏ-การเวียนว่ายตายเกิดและเรื่องกฎแห่งกรรม*** *เพิ่มขึ้นและชัดขึ้นเป็นอันมากอีกด้วย.*